

КИРИЛО-МЕФОДІІВСЬКЕ ТОВАРИСТВО (У ТРЬОХ ТОМАХ).

АН УРСР. АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ ТА ІН.

Упорядники М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко;
редкол.: П. С. Сохань (головн. ред.) та ін.

К. : Наук. думка. 1990.— Т. 1.— 544 с.;
т. 2.— 696 с.; т. 3.— 440 с.

Це видання довго чекали історики, літературознавці, філософи, письменники, працівники архівів. Адже перед нами перше найповніше зібрання документів і матеріалів з історії Кирило-Мефодіївського товариства, яке залишило помітний слід у суспільно-політичному житті України, а також сусідніх слов'янських народів, мало неабиякий вплив на формування суспільної думки впродовж тривалого часу. Важливо, що такі діячі товариства, як Т. Г. Шевченко, М. І. Гулак, М. І. Костомаров, П. О. Куліш стояли біля витоків боротьби за утвердження української державності.

Документи й матеріали слідчої справи Кирило-Мефодіївського товариства зберігаються в Центральному державному архіві Жовтневої революції, вищих органів державної влади і державного управління СРСР у Москві і серед матеріалів III відділення власної його імператорської величності канцелярії за 1847 р. Зведені в одне ціле матеріали, що стосуються цього товариства, дають змогу простежити розвиток суспільної думки на Україні протягом досить тривалого часу. Адже документи знайомлять нас з діячами Кирило-Мефодіївського товариства (1838—1890 рр.). Крім цього, вони є досить солідним джерелом вивчення діяльності слідчих органів царської Росії. До III відділення з усієї безмежної Російської імперії надходила необхідна інформація про поведінку Т. Г. Шевченка, М. І. Гулака, М. І. Костомарова, П. О. Куліша та інших «порушників спокою» і навіть, між іншим, про провокатора О. М. Петрова. Все це доповідалось царю.

Всього у рецензованому виданні вміщено 1655 документів, у тому числі й безтекстові, про які мова піде нижче. Характерно, що більш як 1100 з них є оригінальними, вони друкуються вперше.

А тепер кілька слів про структуру тритомника. До першого тому ввійшли загальні розпорядження царських властей щодо арешту й слідства у справі кирило-мефодіївців, документи і матеріали М. І. Гулака, М. І. Костомарова, В. М. Білозерського (I—IV частини); до другого — документи і матеріали слідчих справ П. О. Куліша, Т. Г. Шевченка, О. О. Навроцького, Г. Л. Андрузького (V—VIII частини); до третього — справи І. Я. Посяди, М. І. Савича, О. В. Марковича, О. Д. Тулуба, провокатора О. М. Петрова, доповіді царських чиновників про слов'янофільство і українофільство, а також журнал слідства (IX—XIX частини).

У невеличкій передмові охарактеризовано загальні тенденції і процес становлення товариства. Тут же підкреслюється, що «члени товариства були одними з перших у боротьбі за національне визволення і братерське єднання слов'янських народів». Звичайно, кидається у вічі фрагментарність висвітлення проблем, які порушують автори: у передмові коротенько проаналізовано період, коли розгорталася його діяльність, питання зародження національних рухів у слов'янських країнах тощо.

Всі дев'ятнадцять частин справи «Об Україно-славянском обществе» в томах упорядники розмістили послідовно, згідно з визначеною у діловодстві III відділення нумерацією. Аналогічним чином розставлені документи й матеріали в межах кожної частини справи. На перший погляд, такий підхід здається правильним. Але він має і суттєві недоліки. По-перше, III відділення, формуючи ту чи іншу справу, не висувало перед собою завдання зробити так, щоб документи в майбутньому без будь-якого втручання можна було б опублікувати. По-друге, в багатьох справах є матеріали, які безпосередньо до них не відносяться. По-третє, упорядники в ряді випадків не дотримувалися обіцяного ними принципу, коли матеріали, які не мають відношення до товариства, не друкуються. Тому, на нашу думку, в межах кожної справи необхідно було б скористатися хронологічним принципом. Наведемо кілька прикладів. Як відомо, товариство було викрито внаслідок доносу студента Київського університету О. М. Петрова. Цей матеріал датований третім березня 1847 р. (частинна перша «Загальні матеріали слідства» має № 6—т. 1, с. 24—26). В той же час документ № 1 цієї частини називається так: «Відношення Київського військового Подільського і Волинського генерал-губернатора Д. І. Бібікова до начальника III відділення імператорської канцелярії О. Ф. Орлова, в якому повідомляється про існування таємного слов'янського товариства в м. Києві» (там же, с. 21). Певна річ, що спочатку був донос, а вже потім повідомлення про існування таємного товариства.

Ще один приклад. Частина друга «Справа М. І. Гулака» відкривається документом № 104, який має назву «Виписки з паперів заарештованого М. І. Гулака, зроблені у III відділенні для Миколи I» і датується березнем 1847 р. (т. 1, с. 91—93). В той же час атестат про складання іспитів, виданий Дерптським університетом М. І. Гулаку — а ця подія відбулася 22 липня 1838 р., — знаходимо під № 165, тобто через 61 документ. Таких фактів чимало. Отже, запропонований упорядниками підхід до публікації матеріалів не витримує критики.

Заголовки всіх дев'ятнадцяти частин уніфіковано: «Справа Т. Г. Шевченка», «Справа М. І. Костомарова», «Справа про слов'янофільство і українофільство» і т. п. Але у слідчих справах III відділення вони мають різні назви: «О художнике Шевченко», «О бывшем учителе Кулише и его сестре Белозерской», «О коллежском секретаре Гулаке» тощо. Причому вони не завжди вдало перекладаються. Скажімо, част. 19 зветься не «Журнал слідства», а «Журнал действий III отделения его императорского величества канцелярии по делу коллежского секретаря Н. И. Гулака и славянского общества». Щоправда, цей документ уже ввійшов в історію, як «Журнал слідства». Част. 17, наприклад, має назву «Справа про поширення відозви у Києві та про підпорядкування учбових закладів Київському військовому губернатору» (т. 3, с. 283). Але в примітках її дещо змінили — «Справа про виявлення в Києві «возмутительной» записки та підпорядкування учбових закладів Київському військовому губернатору». Однак це ще не все. Відозва-записка, заради якої формувалася справа (т. 3, док. № 393, с. 285), має третій варіант назви: «Прокламация к верным сынам Украины». Як все ж таки кваліфікувати документ: відозва, записка чи прокламація?

До того ж цей документ не надрукований. Упорядники видання рекомендують звернутись до монографії — П. А. Зойончковський «Кирило-Мефодиевское общество (1846—1847 гг.)» — М., 1959 (т. 3, с. 404). Що стало перешкодою на шляху публікації цього, безперечно, важливого матеріалу — невідомо, хоч передруків у тритомнику чимало.

Значна кількість документів і матеріалів (а їх більш як 300) не має тексту. Єдиний аргумент на користь того, щоб не друкувати їх, — вони не мають відношення до товариства. Дотримуючись такого підходу, не потрібно було друкувати велику працю М. І. Гулака «Юридичний побут поморських слов'ян», художні твори Т. Г. Шевченка, П. О.

Куліша, Г. Л. Андрузького, чимало листів, описи майна і речей заарештованих. Інакше кажучи, упорядники видання чітко не визначились — що друкувати, а що — ні. Всі документи друкуються мовою оригіналу і відтворюються за сучасною орфографією, але із збереженням фонетичних особливостей. «Книги буття українського народу» публікуються без будь-яких змін, як історична і мовна пам'ятка. У кожному томі (як додаток) є примітки до опублікованих матеріалів, іменний та географічний покажчики, хронологічний перелік документів.

Щоправда, примітки не завжди задовольняють з точки зору наукової аргументації: трапляються й звичайні недогляди. В тексті однієї з них читаємо: «Безпосереднє підкорення українських земель Польщею почалося в 30-х роках XV ст., коли (1430 р.) польські феодала захопили Поділля» (т. 3, с. 386, прим. 13). Але ж і школяреві відомо, що Галичина була захоплена Польщею ще наприкінці XIV ст.

Кожний том цього видання має свою нумерацію. Це зводить нанівець сам принцип користування документами за її допомогою. Якщо комплект матеріалів, які друкуються, є одним цілим, то й нумерація повинна бути єдиною.

Упущень і помилок у тритомнику значно більше, ніж ми навели. Всіх їх називати в цій рецензії немає потреби. Єдине побажання: до серйозної справи необхідно ставитись серйозно і відповідально. Що ж до самої праці, то «Кирило-Мефодіївське товариство» займе належне місце серед археографічних видань України.

Одержано 25.10.91

М. М. КЛИМ'ЮК (Тернопіль)

О. Г. МИХАЙЛИК, І. В. КІЧИЙ.

ІСТОРІЯ ЛУЦЬКА.

Львів : Світ. — 1989. — 192 с.

Вивчення своєї історії, минулого рідного краю є необхідним і цілком закономірним явищем. Проте з відомих причин довгі роки дослідники не мали доступу до важливих архівних матеріалів, історичні праці були виконані з кон'юктурних міркувань, замовчували багато імен, не порушували гострих тем, мали описовий характер. Тому зростаючий інтерес науковців до глибокого аналізу джерельних фактів та об'єктивного висвітлення історичних проблем, актуальність яких перегукується з бурхливим сьогоденням.

В цьому зв'язку заслуговує на увагу рецензована книга, у якій на основі вивчення численних джерел та наявної літератури в широкому науковому плані досліджується історія одного з найстаріших (понад 900 років) міст України — Луцька. При написанні книги її автори виявили та узагальнили багато нових фактів, прагнули уникнути однобокості та фрагментарності, що мали місце в окремих виданнях з історії цього міста.

Науковою новизною характеризуються більшість проблем, розкритих в книзі. Немає заперечень щодо її структури, яка добре вмотивована. Йї властивий глибокий аналіз, взаємозв'язок та струнка логіка викладу матеріалу.

Достатньою мірою авторам вдалося простежити різні періоди розвитку міста, глибоко обґрунтувати історичні факти від найдавніших часів до наших днів.

Підкреслюючи те, що сліди проживання людини на території Луцька сягають доби неоліту (VI—IV тис. до н. е.), коли людина